

СИСТЕМ КАЗНИ У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

Апстракт: *Најзначајнији писани правни споменик средњовековне Србије на врхунцу моћи је био Душанов законик. То је био напредан правни акт, модеран за време и прилике у којима је донет и примењиван. Био је написан ћирилицом (тзв. рашка редакција старословенског језика). У Душановом законнику су, као и у свим законским текстовима старог и средњег века, измешане одредбе кривичног права са другим гранама права: државног, црквеног, брачног, породичног, наследног, имовинског, управног, судског и др. Овај Законик упорно и доследно спроводи начело законитости, иако је допуштао и примену обичајног права када се ради о прописивању и изрицању казни за учиниоце кривичних дела. Велики број одредаба Законика уређује основне кривичноправне појмове. То су: а) кривица и б) казна, те систем кривичних дела против владара, цркве, живота, тела, имовине и др, те кривичне санкције у виду казни за њихове учиниоце. На тај начин се прописује систем кривичних дела и санкција којим се штите најзначајнија правна добра тога времена. У раду се излажу основни кривичноправни појмови садржани у Душановом законнику који је у значајној мери утицао и на касније српско кривично законодавство 19. века.*

Кључне речи: *Србија, Душанов законик, кривична дела, кривица, казна.*

Уопште о Душановом законнику

Душанов законик¹ је најзначајнији зборник правних прописа средњовековне Србије, донет на саборима 1349. године (првих 135 чланова) и 1354. године (још педесет или шездесет чланова). Био је написан ћирилицом (тзв. рашка редакција старословенског језика), на ондашњем говорном српском језику.² Оригинална верзија законског текста није сачувана, већ се о његовој садржини може закључити на основу бројних рукописних преписа. Најстарији је Струшки рукопис законик³ из друге половине XIV века, али је он нађен у непотпуној верзији са једва половином текста Законика. У науци се као најпотпунији текст најчешће користи Призренски рукопис настао с краја XV века или почетком XVI века.

У Душановом законнику⁴ су, као и у свим законским текстовима старог и средњег века, измешане одредбе кривичног права са другим гранама права:

¹ М. Dolenc, *Dušanov zakonik*, Ljubljana 1925, 27-31.

² Д. Николић и А. Ђорђевић, *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш 2002, 50.

³ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 87-114.

⁴ F. Čulinović, *Dušanov zakonik*, Beograd 1931, 32-37.

државног, црквеног, брачног, породичног, наследног, имовинског, управног, судског и др. Овај Законик упорно и доследно спроводи начело законитости, иако је допуштао и примену обичајног права када се ради о прописивању и изрицању казни за учиниоце кривичних дела. И сам Законик истиче да су сви дужни да се руководе „по закону”, односно да се ништа не чини „през закон”. Законом се у том периоду не означава само „закон” у ужем смислу, већ и правна норма уопште, било законска или обичајна.

Како је казна за учиниоце различитих кривичних дела настала из освете, она је тиме наследила и одражавала одмазду (зло, испаштање) као основни циљ социјалне, евентуално државне реакције против кривичног дела и његовог учиниоца. Али само на одмазди као циљу казне, држава се није могла зауставити. Како је била позвана да чува и обезбеди јавни поредак и мир, држава се морала бринути и да се кривична дела предупредују (дакле, спречавају). Сходно тој сврси, држава је почела да користи казну са новим циљем, а то је била превенција.⁵

Временом, током дугог периода развоја друштвене и правне историје, држава је све више заузимала став да је једини прави пут у сузбијању криминалитета управо казнена превенција. То значи да су прописане казне у Законику биле све строже и свирепије, како би се народ одвратио од вршења противправних радњи. Уколико би се пак казна примењивала само на појединог учиниоца кривичног дела, тада је она вршила и функцију специјалне превенције.⁶

О кривици

Законик⁷ разликује два облика виности (кривице). То су: а) умишљај и б) нехат. „Ако кто попасе жито, или виноград, или ливаду грехом (односно нехотице тј. из нехата), тузи попашу да плати што реку душевници који цене. Ако ли кто нахвалицом (са умишљајем) попасе, да плати попашу и шест волова” (члан 76). Различити облици кривице воде и до различитог кажњавања учиниоца кривичног дела, па се тако предвиђа блажа казна за нехат, а строжа казна за умишљај.

Међутим, „нахвалица” не означава само умишљај уопште, већ и нарочиту врсту умишљаја, односно умишљај од већег злочиначког напрезања. Ово разликовање се најлакше може уочити код кривичног дела убиства: „Кто нест дошал нахвалицом по силе, тере је учинил убиство, да плати 300 перпер; ако ли буде пришел нахвалицом, да му се обе руке отсеку” (члан 87). Из наведене законске одредбе се могу уочити два битна обележја умишљаја: а) нахвалица и б) нахвалица насиљем.⁸

Није познато да ли је у погледу малолетства и постојања душевних болести учиниоца кривичног дела прављена разлика у погледу њиховог кажњавања, односно блажег кажњавања. Претпоставља се да није, што додатно поткрепљује чињеница постојања колективне одговорности целе куће за извршено кривично дело.

⁵ С. Јантолек, „Душанов законик“, Годишник на Правно-економскиот факултет во Скопје, Скопје 1955, 87-98.

⁶ Т. Тарановски, Историја српског права у Немањићкој држави, Београд 1931, 41.

⁷ Н. Радојчић, Душанов законик, Нови Сад 1950, 55-61.

⁸ С. Стојичић, Душанов законик, Лесковац 1970, 24-27.

Интересантно је да кривичноправне одредбе праве разлике у погледу кажњавања у зависности од друштвеног положаја, између властелинског и себарског сталежа. Иначе, овакво сталешко разликовање у кривичном праву, зависно од положаја учиниоца кривичног дела, односно оштећеног, је било познато и у другим законодавствима старог и средњег века. То је и разлог зашто је Законик нарочито водио рачуна да ли је кривично дело учињено између равних, тј. између припадника истог сталежа или између неравних, тј. између припадника разних сталежа. Такође се правила разлика да ли је виши (властелин) напао нижег (себра) или нижи вишега, па се зависно од тога одређују и различите казне, строже за себре, а блаже за властелу (чл. 53, 54, 55, 94, 98. и 111).⁹

Систем казни

Наведено сталешко разликовање при кажњавању учинилаца кривичних дела у Душановом законнику је било присутно и када кривично дело није учињено између припадника разних сталежа код Срба, него и ако је учињено против страног лица (странац, нпр. Дубровчанин) различитог друштвеног положаја. Таква је ситуација била предвиђена у члану 85. Према овом законском тексту: „Кто рече бабунску реч (тј. нешто из богомилске јереси), ако буде властелин, да плати 100 перпера; ако ли не буде властелин (у већини преписа: ако ли буде себар), да плати 12 перпера и да се бије стапи”.

Поводом разлика у кажњавању за учињена кривична дела треба истаћи и чињеницу да се телесна казна уопште није примењивала на властелу. Њима су изрицане новчане казне у различитим износима, зависно од природе, тежине и опасности учињеног кривичног дела.

Извесна разлика у кажњавању¹⁰ се правила унутар властелинског сталежа, и то између властеле и властеличића, али само када се радило о кривичним делима која су учињена у њиховим међусобним односима. За увреду части властелина кажњавао се властеличић строжије, него властелин за увреду части властеличића (члан 50). Властеличићу је чак могла да се изрекне и телесна казна, која се уопште није примењивала на властелу.

У области кривичног права, Душаново законодавство познавало је сурови византијски систем телесних и смртних казни. Тако се може установити да је законодавац предвиђао широк дијапазон различитих казни као што су:

- 1) смртна казна – разапињање на коло или вешање;
- 2) телесна казна – одсецање руке, урезивање језика или батињање штаповима;
- 3) казна лишења слободе (тамница);
- 4) новчана казна (глоба) – коју извршавају нарочито одређени царски људи који наплаћују и убиру приходе по овом основу;
- 5) казна изгнанства (протеривање из земље);
- 6) конфискација (потпуно или делимично одузимање) имовине и
- 7) одузимање части и достојанства.

Ове казне су се могле изрицати на два начина: а) самостално и б)

⁹ Више: С. Новаковић, Законик Стефана Душана цара српског, Београд 1898.

¹⁰ Н. Селаковић, Душанов законик и правни трансплант, Београд 2007, 20-28.

кумулятивно – две или више казни.

Зависно од сталешке припадности учиниоца кривичног дела или оштећеног (жртве), изрицана је различита врста и мера (висина) казне, посебно када се ради о телесној и новчаној казни.

Искључење од кажњавања

Душанов законик¹¹ предвиђа специфичан облик искључења кажњивости за кривично дело убиства из члана 86: „он-зи који-но буде зарвал, да јест крив, ако се и убије”. Данашњим језиком ова одредба би се могла протумачити на следећи начин: „Где се нађе убиство, онај ко буде заподенуо, да се сматра кривим, ако и буде убијен”.

У теорији се оправдано истиче да би се ова одредба Душановог законика могла сматрати претечом института нужне одбране. Међутим, такво тумачење је спорно из разлога што је за нужну одбрану битно да дође до напада, који прети опасношћу по правна добра нападнутог лица, односно да евентуално постоји опасност по туђи живот.

Овакво законско решење, заправо, потиче из Прохирона који наводи: „Није крив онај, ко је убио нападача од кога му је претила опасност по живот”. Заподевање или тачније некажњиво разрачунавање са заподевачем од стране изазваног, а које се могло простирати и на убиство, стоји несумњиво у вези са првобитном осветом, која је у своје време претходила јавној казни.¹²

На крају се може закључити да је овој норми дата сопствена самостална стилизација, која се разлика од класичним узором, не само у начину изражавања, већ и у природи схватања овог института.¹³

Још један од узрока „отпадања казне” представља милосрдна интервенција цркве. Она се у конкретном случају манифестује као заштитно прибежиште или азил за учиниоца кривичног дела, што је било карактеристично у свим хришћанским државама средњег века.¹⁴ По угледу на цркву, касније је заштитним прибежиштем постао и владарски двор као „дом помазаника Божјег”. Та се повластица изричито додељује у Душановом законнику царском двору, која се истовремено проширује и на патријаршки двор, као на другог од „највећих делова државе”.¹⁵

На још један случај отпадања казне (искључења кажњивости) указује члан 115. према коме: „И кто јест чије чловек пријел из тужде земље, а он је побегал от својега господа от суда, ако да књигу милосну цареву, да се не потвори (тј. да се због тога не окривљује); али не даст милост, да му се врати”.

Ова одредба би се могла тумачити како је претходно једно лице већ

¹¹ Ф. Чулиновић, н. д., 34-35.

¹² Т. Тарановски, н. д., 76.

¹³ С. Шаркић, Историја државе и права Србије, Нови Сад 2011, 14.

¹⁴ У византијском праву повластица заштитног прибежишта била је допуштена црквама уопште. Да би ко прибегао у црквену порту, морао је положити оружје, ако је био оружан, и у порти је само могао мирно живети. Храну и одело дужна му је била давати црква. Онај ко би га одатле силом истргао, сматрао се као повредилац светиње. Међутим, уколико би он црквено прибежиште оставио, црквене старешине су имале дужност да власт о свакоме таквом бегунцу извести.

¹⁵ Чл. 112. и 113. Душановог законика.

осуђено за кривично дело од стране његовог властелина, који му је представљао првог господара, или уколико је том свом господару утекао, он је могао прибавити себи милост цареви. У том случају милост царева је прекидала даљу могућност примене казне, док пређашњи господар није могао више тражити свога човека. У случају да је бегунац напустио господара након изречене пресуде, односно досуђене казне, тада се тражила милосна књига царева, која је прекидала све, па чак и казну.¹⁶

Један од значајних института средњовековног кривичног права у Србији је било и „мирење”. Мирење је представљало основ за „отпадање казне” у Душановом законнику, па је оно било изричито забрањено, нарочито након пресуде, односно на суду. Сходно наведеном, може се закључити да је Душаново законодавство искључивало могућност отпадања (ублажавања или потпуног ослобођења) од казне по приватној иницијативи оштећеног лица.

При томе је важно указати на специфична законска решења према којима црквеним људима суде верски (црквени) судови: митрополит, епископ или игуман у свим поступцима „где они ишту правду”. Дакле, свака је црквена општина судила становницима на свом подручју.¹⁷

Закључак

Кривичноправна заштита државе, владара, цркве, вере, религије, живота, тела, имовине и сличних вредности је у Душановом законнику, најзначајнијем писаном правном споменику раног феудализма на тлу југоисточне Европе, постављена у складу са приликама и потребама друштва онога времена. Ова лична, али и друштвена добра и вредности је требало заштитити од свих облика противправних, недозвољених понашања појединаца и група, а посебно оних понашања која карактерише насиље.

Иако Душанов законик, као што је то био чест случај за законима из времена старог и средњег века садржавао измешане одредбе различитих грана права, ипак треба указати да су кривичноправне одредбе имале претежан значај. Наиме, у области кривичног права, Душаново законодавство познавало је, што произилази из претходних излагања, сурови византијски систем телесних и смртних казни. Тако се може установити да је законодавац предвиђао различите казне, међу којима се нарочито истичу: а) смртна казна која се извршавала на различите начине, б) телесна казна шибањем и в) глоба (новчана казна).

¹⁶ Б.Марковић и Д. Богдановић, Душанов законик, Београд 1986, 32-38.

¹⁷ С. Шаркић, Средњовековно српско право Нови Сад 1995, 47-78.

Литература

- Dolenc, Metod. Dušanov zakonik. Ljubljana 1925.
- Јантолек, Стеван. „Душанов законик”. Годишњак Правног факултета у Скопљу, Скопље 1954.
- Марковић, Биљана, и Димитрије Богдановић. Душанов законик. Београд 1986.
- Николић, Драган, и Александар Ђорђевић, Законски текстови старог и средњег века, Ниш 2002.
- Новаковић, Стојан. Законик Стефана Душана цара српског. Београд 1898.
- Радојчић, Никола. Душанов законик. Нови Сад 1950.
- Селаковић, Никола. Душанов законик и правни транспланти. Београд 2007.
- Соловјев, Александар. Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века). Београд 1926.
- Стојичић, Слободанка. Душанов законик. Лесковац 1970.
- Тарановски, Теодор. Историја српског права у Немањићкој држави. Београд 1931.
- Šulinović, Fedro. Dušanov zakonik. Beograd 1931.
- Шаркић, Срђан. Средњовековно српско право. Нови Сад 1995.
- Исти. Историја државе и права Србије. Нови Сад 2011.